

УДК 378.016:81:37.013.42

Л. В. Петько,
кандидат педагогічних наук, доцент

**СТИМУЛЮВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВНЗ**
(на прикладі кінофільму «Звуки музики»
(«The Sound of Music»), США, реж. Р. Уайз, 1965)

У статті описується процес навчання іноземної мови у ВНЗ в контексті підготовки до виховної роботи майбутніх соціальних педагогів.

Ключові слова: виховний процес, студенти, соціальна педагогіка, іноземні мови.

Актуальність теми. Наразі одним із головних завдань модернізації системи освіти виступає професійна компетентність випускника ВНЗ. Підготовка сучасного вчителя відбувається у форматі неперервної освіти, а відтак у навчально-виховному процесі потрібно реалізовувати не тільки функцію засвоєння студентами знань, а й спрямованість на самостійне оволодіння знаннями, спроможність використовувати отримані знання у майбутній професійній педагогічній діяльності, де виховна робота є пріоритетною.

Виховання, будучи обов'язковою і важливою частиною навчального процесу в педагогічних ВНЗ, виступає цілісною системою, яка включає в себе: зміст, методи та засоби впливу на особистість. Якщо одна з цих ланок випадає, виховний процес втрачає свою цілісність, а тому під час навчання студентів іноземної мови виховна робота не повинна упускатися.

Українське суспільство потребує професіоналів, здатних грамотно працювати у певному соціумі. Соціальні педагоги допомагають вихованцям опановувати свій соціальний досвід, інтегрувати в систему соціальних відносин, поширювати або розв'язувати складні міжособистісні зв'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Д. М. Годлевська дослідила соціально-педагогічні умови ефективного формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників [4]; Т. В. Ковтун піддала аналізу процес організації та зміст підготовки соціального педагога в коледжі [11]; С. А. Сура серед педагогічних умов, що сприяють комунікативно-спрямованій підготовці студентів з іноземної мови у ВНЗ за професійним спрямуванням, виокремила мотивацію, діалогізацію навчання, формування здатності до іншомовного професійно орієнтованого спілкування [20].

О. М. Григор'єва [6] стверджує, що навчання іноземної мови студентів у ВНЗ має достатній педагогічний потенціал, що базований на сутності феномену «мова» (використовування на практичних заняттях з іноземної мови мовного матеріалу за професійним спрямуванням), і охоплює соціальні форми навчання (студентські мікрогрупи, малі соціальні групи). При цьому вона також наголошує на тому, що в навчально-виховному процесі ВНЗ педагогічний потенціал іноземної мови використовується недостатньо ефективно.

Мета статті — визначити шляхи навчання іноземної мови студентів, майбутніх соціальних педагогів за професійним спрямуванням.

Володіння іноземними мовами передбачає налагодження певних партнерських відносин та участь у них, причому такі відносини можуть виступати як суб'єктно-об'єктними, так і суб'єкт-суб'єктними у налагодженні стосунків, контактів, зв'язків у сучасному глобалізованому суспільстві — і це як у професійній, так і особистісній сферах діяльності.

Л. І. Морська розробила авторську методику формування вмінь професійного спілкування англійською мовою для студентів факультету фізичного виховання, визначила групи вмінь, необхідних спеціалістам у галузі фізичної культури та спорту для реалізації їхніх комунікативних намірів у процесі професійного спілкування з іноземними партнерами [13]. Тобто на передній план нею висунуто соціальні відносини, які можна порівняти з *дипломатичними відносинами*, що розглядаються не тільки в політичному ракурсі, а й у сфері суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин.

Дипломатичні відносини, у нашому розумінні, — це тактовне, вміле, бережне формування взаємовідносин з іншими людьми у певному соціумі, готовність до взаємодії в непередбачуваних ситуаціях, які можуть виникати спонтанно.

Сучасне українське суспільство переживає духовну кризу, а криза сімейного інституту є особливо актуальною. Сімейне виховання є однією з найважливіших детермінант становлення та розвитку особистості дитини. Порушення сімейних взаємовідносин породжує, як наслідок, неправильне виховання дитини. Причини складних взаємостосунків між батьками та дітьми криються у неспроможності батьків належно виконувати свої обов'язки. Тому актуальність вивчення умов сімейного виховання, проблем, які виникають у сім'ї у зв'язку з дітьми, коли вони дорослішають, переходячи від однієї вікової категорії до іншої, залишатиметься на всі часи.

Основний матеріал і результати дослідження. Далі наведемо основні моменти методики навчання іноземної мови у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів під час вивчення теми «Сім'я. Моделі сім'ї за Парсонсом», використовуючи матеріали кінофільму-мюзиклу «Звуки музики», нагородженого премією «Оскар» у п'яти номінаціях Американською кіноакадемією (1965), у тому числі й як найкращий фільм.

Марія — головна героїня кінокартини, яка хотіла присвятити своє життя служінню Богові, але стала для дітей сім'ї фон Трапп

вихователем, розглядаючи їх як об'єкти педагогічного процесу; під її керівництвом було створено «розвивальну взаємодію, творчу, морально-естетичну, об'єкт-суб'єктів педагогічного процесу» [3, с 51], яку було спрямовано на досягнення мети виховання, де однією зі сфер взаємодії виступають «партнерські відносини» [23, с 102].

Принагідно зазначимо, що С. С Горбачова розглядає взаємодію як організацію індивідами спільних дій, скерованих на реалізацію конкретної діяльності, і визначає її як інтегральну характеристику взаємозумовлених особистісних контактів [5, с 10]; стимулюванню соціально-комунікативної активності вихованців підліткового віку присвячено монографію Л. В. Петько [16].

У фільмі «Звуки музики» є суб'єкт- і об'єкт-відносини, які реалізуються у взаємодіях Марії з дітьми, Марії з Георгом фон Траппом, Баронеси Ельзи Шредер з дітьми, а музика протягом усього фільму емоційно забарвлює як міжособистісні зв'язки героїв фільму, так і їх зв'язки із зовнішнім світом (прогулянки по Зальцбургта його передмістям, вивчення нотної грамоти в Альпах, катання дітей на човні, освідчення в коханні і т.ін.).

Голова родини, Георг фон Трапп, будує свої стосунки з дітьми як «авторитарно-монологічні» [9; с 8], обстоюючи позицію додержання «суворої дисципліни» [18, с 32].

Після перегляду фільму до умов виховання дітей у сім'ї фон Трапп студенти відносять:

- 1) авторитет батьків (Георга фон Траппа і Марії); 2) особистий приклад батьків (рішення батька залишити Австрію, неприйняття ним ідей нацизму, патріотизм родини, виховання в дітей національної самосвідомості); 3) взаємини в сім'ї (спочатку були холодними, відчуженими, а з появою Марії все змінилося в родині фон Трапп на краще); 4) правильна організація сімейних відносин; 5) розуміння Марією реальності, її налаштованість на ігри та інтереси дітей; 6) здоровий побут; 7) життя за законами краси (залучення дітей до театрального мистецтва, музики, спостереження за природою, її красою); 8) готовність батьків до виховання дітей (фон Трапп — військова людина, звик до наказів, які він роздає матросам і звик до беззаперечного їх виконання; після смерті дружини був не готовий до налагодження взаємодії з дітьми; тоді як вже на початку фільму серце Марії було відкрите щастю і радощам життя); 9) стиль сімейних стосунків (спочатку були стосунки, які будувалися на батьківському диктаті, конфронтації в неповній сім'ї (Георг фон Трапп (батько) і Лізель (старша дочка), Георг фон Трапп і Марія, Георг

фон Трапп (батько) і діти, Баронеса і діти Георга фон Траппа), але згодом перетворюються на гармонію у взаємовідносинах і співробітництво; 10) спілкування в сім'ї отримало позитивне забарвлення.

Оцінюючи характер взаємодії Марії та дітей, студенти характеризують його за типами, визначеними А. Ф. Яковличевою: емоційне спілкування, кооперація дій, співробітництво [22, с 79]. Марія налагоджує взаємодію з дітьми на засадах взаємосприяння (реакція Марії на витівку дітей із живою жабкою, поведінка Марії під час обіду, коли вона дякувала дітям за «теплу» зустріч); взаємоповаги (виконання тірольського танцю на балу з одинадцятирічним Куртом, налаштування відносин з батьком родини); співпереживання; ділиться з дітьми власним досвідом (сцена під час грози, коли перелякані діти шукають захисту у Марії, а вона пропонує кожному згадати про свою улюблену справу).

Визначаючи співробітництво як один із типів педагогічної взаємодії [2, 105], що відбувається у кінофільмі, студенти окреслюють такі основоположні моменти: 1) рівність сил і позицій; 2) прийняття Марією кожної дитини родини фон Трапп такою, якою вона є; 3) загальні інтереси; 4) чітке розмежування функцій сторін, які співпрацюють: Марія — Георг фон Трапп — діти; 5) виокремлюють основні методи педагогічної взаємодії: обмін думками, рекомендації, поради (інтимна розмова Марії з Лізель про перше кохання, діалог Марії з батьком родини в перший день її прибуття до маєтку, зауваження Георгу фон Траппу щодо одягу дітей (вони одягнені у форму матросів на військовому кораблі), під час грози, після катання на човні з дітьми); 6) організація взаємодії з дітьми (взаємодопомога, об'єднання зусиль); 7) створення Марією об'єднувального типу відносин: довіра, симпатія, повага, прихильність.

Студенти на практичних заняттях з англійської мови вивчають і визначають функції сім'ї, її типи (*matrifocal family, consanguineal family, conjugal family*), структуру сім'ї. Для характеристики гендерних ролей у сім'ї фон Трапп студенти використовують модель Т. Парсонса: на початку фільму існувала модель А [15, с 58–59] (чіткий розподіл ролей чоловіка і дружини, де професія і статус капітана фон Траппа є першорядними (це, зрештою, призводить до відчуження, напруженості відносин у сім'ї); насамкінець чинною є модель Б: знято бар'єри, відбувається кооперація взаємодій, тобто співпраця.

Вивчення гендерних ролей [8; 9; 24; 21] на прикладі сюжету кінофільму «Звуки музики» під час навчання іноземної мови студентів — майбутніх соціальних педагогів може виступати як на-

вчальним, психолого-педагогічним, так і виховним наочно-технічним засобом навчання. В результаті студенти отримують знання щодо функцій і обов'язків майбутньої професійної діяльності соціального педагога [4], визначають види самостійної роботи соціального педагога, опрацьовують іншомовні джерела, вивчають професійну лексику за фахом.

Зміст усіх практичних занять з дисципліни «Іноземна мова» вибудовано за професійним спрямуванням. Вивчення фільму «Звуки музики» органічно вплітається у навчально-виховний процес з підготовки майбутніх соціальних працівників за фахом теми «Методичні засади організації навчально-виховного процесу в професійній підготовці соціальних педагогів» [1, с 41–69]. Студенти складають іноземною мовою «портрети» кожної дитини родини фон Трапп: 16-річної Лізель, 14-річного Фрідріха, 13-річної Луїзи, 11-річного Курта, 10-річної Брігітти, 7-річної Марти, 5-річної Гретль; заповнюють таблицю з урахуванням психолого-педагогічних характеристик [10] кожної дитини, складених студентами, визначають потреби та проблеми дитини, методи роботи з нею, описують соціально-педагогічні форми роботи з вихованцями, розробляють план соціально-педагогічного супроводу та корекції соціально-психологічного стану дитини, планують соціально-педагогічну роботу з батьками, складають план-конспект бесіди з батьками, а також ігрову програму, сценарій проведення виховного заходу, план виховної години. Значна увага під час вивчення іноземної мови приділяється самостійній роботі студентів — це пошук матеріалів, їх опис, перегляд кінокартини (3 години). На практичних заняттях фільм іноземною мовою демонструється фрагментарно (якщо група має достатній рівень володіння мовою ми рекомендуємо використовувати фільм із англійськими субтитрами).

У фільмі «Звуки музики» вся родина — батько і семеро дітей — живуть разом, але у кожного з них своє життя. Як у батька, так і в дітей власні проблеми: у Лізель — перше кохання; у Фрідріха та Луїзи — перехідний вік; бажання отримати материнське тепло, захищеність — у молодших дітей.

Конфліктів, відкритої конфронтації, сварок (поки що) немає, але немає найголовнішого — матусі, яка померла, з чого виникла проблема відчуження у батька, яка виражається в його особистісній установці щодо членів родини. Діти беззаперечно визнають правоту батька, і це автоматично виключає інші тональності міжособистісної взаємодії в родині фон Трапп.

Батьківське почуття *miri* стосовно дітей порушує емоційні стосунки в сім'ї фон Трапп: дистанційність, байдужість, холодність, психологічна агресія стосовно членів родини, вимоги щодо виконання чітко визначених батьком приписів відносно навчання, відпочинку, поведінки, прихильності і дружби з іншими. Це деструктивно позначається на особистісному розвитку дітей, які поки що пристосовуються до вимог батька, але старша донька Лізель починає опиратися (це простежується в лінії кохання Лізель і Ральфа, проти чого виступає батько, позаяк не сприймає служіння фашистській Німеччині, якій служить юнак).

Батько вирішує свої особистісні проблеми, коли покохав і одружився з Марією, яку діти прийняли і полюбили набагато раніше, і це зняло проблеми взаємостосунків у родині. Марія стала свого роду камертоном у сім'ї.

Студенти роблять такі висновки щодо виховання в сім'ї фон Траппа: 1) не стало батьківського авторитарного виховання, 2) зникло емоційне відчуження батька від дітей, нав'язування певного стилю поведінки для кожної дитини, 3) фон Трапп самокритично визнає свої прорахунки у вихованні дітей: військова дисципліна, авторитарність, невизнання інших взаємостосунків (діти навіть спілкувалися з батьком за спеціальними сигналами свистка: імена кожної дитини визначалися за звуками свищика, команди для виконання певної дії — також замість мовленнєвої комунікації), 3) змінилися стосунки з дітьми завдяки гнучкості безпосереднього спілкування з дітьми, 4) зникла ізоляція дітей (прогулянки по місту, підготовка до співочого конкурсу), 5) відбувається процес соціалізації особистості дитини [12].

Принагідно відмітимо, що термін «*unit act*» вперше використав американський соціолог Т Парсонс [15, 47], описуючи модель людської соціальної діяльності, яка відбувається в скерованій соціальній взаємодії в певних ситуаціях і соціумі (у нашому випадку в родині фон Трапп). Т. Парсонс у книзі «Про структуру соціальної дії» конкретне явище поділяє на одиниці або його складові. Основна одиниця — це одиничний акт (одиниця дії), як у системі координат («*unit act*»), де міститься певний спосіб взаємовідносин усіх елементів (у нашому випадку членів сім'ї фон Трапп та її оточення, тобто вони виступають виконавцями, акторами), який скеровано на вибір альтернативних засобів для досягнення мети, коли ситуація надає вибір. *Act* — це дія, яка ставить за мету досягнення означеної мети [14, с 40].

Т. Парсонс розглядає соціальну дію як відкриту систему, що містить такі складові: 1) адаптація (приспособування до оточення); 2) підтримання зразка (латентність, підтримання стану рівноваги), що

реалізується системою культури, соціалізацією особистості; 3) цілепокладання (досягнення мети), що реалізується системою особистості; 4) інтеграція, що реалізується в соціальній системі. А соціальну систему Т. Парсонс визначає як таку, що виникає завдяки стану і процесу соціальної взаємодії між суб'єктами взаємодії, де одним із елементів виступає не індивід, а його статус-роль [19, с 36–41].

Принагідно підкреслимо, що процес навчання іноземної мови В. М. Плахотник розглядає як процес взаємодії методичної системи з найближчим середовищем» (у нашому випадку «викладач—студент», а у фільмі — «вихователь (Марія) — діти»). Науковець дає визначення *методичної системи* як «сукупності спеціально організованих засобів навчання, яка на підставі відібраного змісту навчального предмета у взаємодії з найближчим середовищем сприяє досягненню навчальних цілей [17, с 5]». Повертаючись до розгляду фільму «Звуки музики», зазначимо, що навчання іноземної мови відбувається у соціальній системі, яка за своєю організацією становить відкриту систему, де соціальні дії поєднуються із педагогічною та мовною системами, що й зображено на рис. 1.

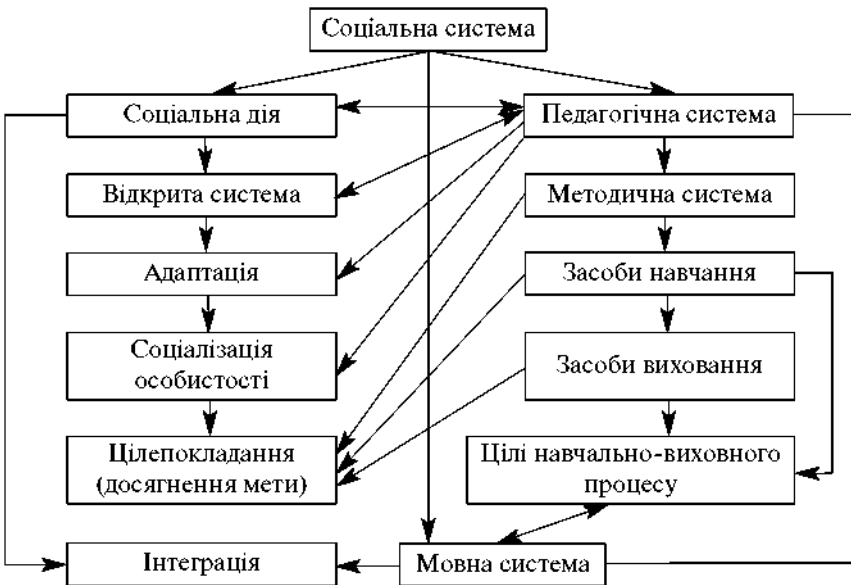

Рис. 1 — Взаємозв'язок соціальної системи, соціальної дії, педагогічної і мовної систем

Виходячи з викладеного, можна стверджувати, що, отже, якість навчально-виховного процесу визначається тим, наскільки враховуються потенційні можливості навчання та розвитку кожного студента засобами іноземної мови, його індивідуальні особливості під час вивчення іноземної мови, яка виступає ефективним засобом поповнення та закріплення системи знань за обраною спеціальністю, а застосування в навчально-виховному процесі кінофільмів на іноземній мові наближає до реальної практичної діяльності майбутніх соціальних педагогів, завдяки чому у студентів стимулюються, розвиваються професійна самосвідомість, інтелектуальні та вольові якості особистості, знання, здібності, психолого-педагогічна готовність до роботи за обраною спеціальністю.

З огляду на презентований напрямок навчання іноземної мови майбутніх соціальних педагогів, можна дійти висновку, що студенти вчать: 1) аналізувати умови сімейного виховання, розглядаючи їх як соціально-педагогічну проблему; 2) визначати умови виховання дітей в сім'ї (багатодітній зокрема); 3) окреслювати напрямки розвитку педагогічної культури батьків у сім'ї.

Вивчаючи виховання дітей у сім'ї фон Трапп, студенти роблять висновок: умови виховання дітей в сім'ї пов'язані з усіма компонентами педагогічної культури батьків, які діють за принципом взаємодоповнення, що й показано на рис. 2.

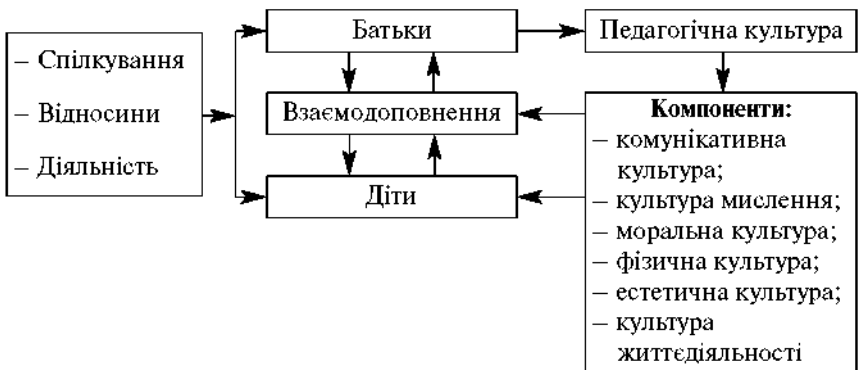

Рис. 2 — Зв'язок умов виховання дітей у сім'ї

Підсумовуючи, зазначимо, що співпраця, співтворчість виступають найпродуктивнішими видами взаємодії в системі «вихователь-вихованець». І використання такого кінофільму-мюзиклу, як «Звуки музики», у навчально-виховному процесі підготовки майбутніх

соціальних педагогів у ВНЗ під час навчання іноземної мови за професійним спрямуванням виступає органічним циклом у навчанні, вихованні, поглиблює і розвиває знання студентів з майбутньої спеціальності, вчить майбутніх соціальних педагогів моделювати сімейне середовище, готує до роботи з батьками щодо виконання ними своєї виховної функції, а отже, для соціальних працівників є особливо актуальним на сьогодні соціальне проектування розвитку особистості.

Процес вивчення іноземної мови виступає професійно-орієнтованою взаємодією, що включає предметну сукупність знань студентів як із соціальної педагогіки, так і з іноземної мови; підвищує рівень їхньої методичної підготовки, формує професійно-ціннісні орієнтації студентів; поглиблює знання з іноземної мови; стимулює мотивацію вивчення іноземної мови.

В статье описывается процесс обучения иностранному языку в вузах в контексте подготовки к воспитательной работе будущих социальных педагогов.

Ключевые слова: воспитательный процесс, студенты, социальная педагогика, иностранные языки.

The article describes the problems of formation of professional competences on English language for students of social pedagogic course in high school, describes the process student's education in the process of foreign language learning.

Key words: education system, students, social pedagogic, learning of foreign languages.

Література

1. *Вайнола Р. Х.* Методика викладання соціально-педагогічного циклу: навч.-посіб. / Р. Х. Вайнола. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 140 с
2. *Бойко А. М.* Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе / А. Н. Бойко. — К. : Высш. шк., 1991. — 266 с.
3. *Булахова Я. В.* Педагогічні умови навчання іноземних мов майбутніх інженерів програмістів засобами мультимедійних програм: дис. ... канд. наук: 13.00.04 / Яна Володимирівна Булахова. — 2007. — 315 с
4. *Годлевська Д. М.* Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Дана Миколаївна Годлевська. — Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2007. — 287 с

5. *Горбачёва С. С.* Обучение студентов педвуза педагогическому взаимодействию в личностно ориентированном образовании: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория профессионального образования» / Светлана Сергеевна Горбачёва. — Воронеж, 2000. — 20 с.

6. *Григорьева Е. Н.* Формирование социальной компетенции у будущих инженеров в процессе обучения иностранным языкам в техническом вузе: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Григорьева Елена Николаевна; [Место защиты: Чуваш. гос. пед. ун-т им. И. Я. Яковлева] Чебоксары, 2008. — 242 с.

7. *Зубілевич М. І.* Гендерне виховання дівчат-підлітків у Великій Британії: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Марина Іванівна Зубілевич. — Інститут проблем виховання АПН України. — К., 2007. — 211 с

8. *Іванова І. В.* Підготовка майбутніх учителів до основ гендерної освіти старшокласників у процесі навчально-професійної діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Іванова Ірина Василівна. Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. — О., 2007. — 259 с

9. *Митрофанов К. Г.* Учительское ученичество / К. Г. Митрофанов. — М. : Знание, 1991. — 80 с.

10. *Каменская В. Г.* Психодиагностика ребёнка: ученик / В. Г. Каменская, Л. В. Томанов, О. А. Драганова. — М. : Форум, 2011. — 399 с.

11. *Ковтун Т. В.* Подготовка социального педагога в педагогическом колледже: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / Татьяна Владимировна Ковтун. — Ставрополь, 2011. — 182 с.

12. *Малахова О. В.* Педагогичні умови соціалізації молодших школярів у стосунках з однолітками: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Оксана Валеріївна Малахова. — Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 2007. — 209 с

13. *Морська Л. І.* Формування вмінь професійного спілкування англійською мовою у студентів факультету фізичного виховання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Лілія Іванівна Морська. — Київ. держ. лінгв. ун-т. — К., 2001. — 20 с

14. О структуре социального действия [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/pars/02.php

15. *Петько Л. В.* Англійська мова для вступників до магістратури зі спеціальностей: 8.13010201 «Соціальна робота», 8.01010601 // Соціальна педагогіка: навч. посіб. для студентів, бакалаврів та аспірантів ВНЗ [Л. В. Петько, В. В. Ніколаєнко]; за ред. О. Г. Ярошенко. — [2 вид., доп. і випр.] — К. : Ун-т «Україна», 2011. — 152 с

16. *Петько Л. В.* Соціально-комунікативна активність підлітків: теорія і практика: монографія / Л. В. Петько. — К. : Ун-т «Україна», 2010. — 268 с.

17. *Плахотник В. М.* Система як базисна категорія методики навчання іноземних мов // Іноземні мови. — 2010. — № 4. — С. 3–6.

18. *Рыбакова М. М.* Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. — М. : Просвещение, 1991. — 128 с.

19. *Сериков А. Е.* Социология. Курс лекций. — Самара: Самарская гуманитарная академия, 2003. — С. 36—41. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: http://www.phil63.ru/lektsya-6_naibolee_vlyatelnye

20. *Сура Н. А.* Навчання студентів університету професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Наталія Анатоліївна Сура; Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 2005. — 20 с

21. *Харченко Л. Г.* Соціально-педагогічні умови формування сучасних тендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Людмила Георгіївна Харченко. — Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. — Луганськ, 2006. — 204 с

22. *Яковличева А. Ф.* Взаимоотношения, взаимопонимание и взаимодействие в структуре общения учителя и учащихся / А. Ф. Яковличева // Взаимодействие в общении учителя и учащихся: межвуз. сб. науч. тр. — Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1980. - С. 75-85.

23. *Якса Н. В.* Професійна підготовка майбутніх учителів: теорія і методика міжкультурної взаємодії в умовах Кримського регіону: монографія / Н. В. Якса. — Житомир: Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2008. — 568 с

24. *Яценко Л. В.* Педагогічні умови підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ліана Вікторівна Яценко. — Інститут проблем виховання АПН України. - К., 2006. - 312 с